

LECTIO PRAECURSORIA

Noora Kallioniemi

Armotonta menoa! Työttömät ja joutilaat miehet 1990-luvun lama-ajan suomalaisessa komediaviihtessä

Tänään tarkastettava väitöskirjani on tutkimus suomalaisen audiovisuaalisen komediaviihteen joutilaista miehistä 1990-luvun lama-ajan elokuvissa ja televisio-ohjelmissa. Olen tässä tutkimuksessa halunnut tarkastella merkittävää yhteiskunnallista ilmiötä populaarin, ei-poliittisen ja talouskeskustelun ulkopuolella olevan aineistoryhmän kautta.

Ryhdyin alun perin tekemään väitöskirjaa Mikko Alatalon *Siirtomaasuomen lauluja* -levytrilogiasta, jossa Alatalo käsittelee 1970-luvun rakennemuutosta, suurta muuttoaaltoa Ruotsiin ja erityisesti nuorten kokemaa juurettomuutta sekä pohjoisessa Suomessa että Ruotsissa. Melko pian tajusin kuitenkin, etten ollut niinkään kiinnostunut siirtolaisuuteen liittyvistä kysymyksistä ja identiteeteistä, vaan palasin aina uudelleen työtä, työttömyyttä ja työn arvostusta koskeviin kysymyksiin. Erityisen kiinnostavia olivat kertomukset siitä, kun palkkatyö puuttuu.

Mutkien kautta aineistokseni valikoitui kokoelma erilaisia elokuvia ja televisiosarjoja, joissa käsitellään jollain tavoin työttömyyttä tai joutilaisuutta. Samalla tutkimukseni aikarajaus muuttui 1970-luvulta alkavan ilmiön kuvaamisesta 1990-luvun lama-aikaan keskittyvän ilmiön kuvaukseksi. Tutkimuksen tekeminen ei koskaan etene suoraviivaisesti, ja artikkeliväitöskirjassa tämä tutkimuksen teon prosessi on avoimesti näkyvissä. Samoin näkyvissä on se oppimisprosessi, joka väitöskirjan tekemiseen liittyy. Artikkeleissa näkyy tutkimusongelman tarkentuminen ja tutkijan kykyjen karttuminen samalla kun julkaisuprosessit ovat tulleet tutuiksi.

Kulttuurihistorialliselle tutkimukselle keskeistä on kontekstien ymmärtäminen. Ne ovat jopa osa tutkimustuloksia, sillä ilmiön ympärillä tapahtuvien seikkojen tarkasteleminen muuttaa samalla kuvaa itse tutkimuskohteesta. On tärkeä hahmottaa, että erilaiset ajassa tapahtuvat ilmiöt vaikuttavat rinnakkain samassa hetkessä ja niiden kestot ovat eri mittaisia. Päällekkäisiä tai rinnakkaisia ilmiöitä tässä tutkimuksessa ovat esimerkiksi talouden ilmiöt, kuten lama-ajan kehitys, elokuvan ja television omat tuotannolliset, taloudelliset ja työlliset kehityskulut tai esimerkiksi komediaviihteen pitkäkestoinen kehitys. Näin kulttuurihistoriallinen näkökulma tuottaa mediahistoriallisiin aiheisiin laajaa ymmärrystä ilmiöiden kulttuurisista ja historiallisista yhteyksistä.

Tämä tutkimus asettuu kulttuurihistorian, mediatutkimuksen ja sukupuolentutkimuksen alueille. Kontekstualisoimalla ja historiallistamalla ilmiöitä lisääntyy ymmärrys viihteen roolista yhteiskunnallisten kriisien aikana. Aiemmassa tutkimuksessa medioita on tarkasteltu pääasiassa

erilliskertomuksina, siis esimerkiksi elokuvan tai television historioiden kautta. Tässä tutkimuksessa halusin tarkastella erilaisia aineistoja rinnakkain.

1990-luku erottuu omaksi ajanjaksokseen komediaviihteen suomalaisessa historiassa myös ilman laman kehystä. 1990-luvulla tuotettiin komediaelokuvien sarjoja, kuten Pekot, Uunot ja Vääpeli Körmyt. Televisiossa tapahtui tuotannollisia muutoksia, kun pienet itsenäiset tuotantoyhtiöt alkoivat tehdä ohjelmia kevyemmällä kalustolla ja pienemmillä tiimeillä. Kolmoskanava puolestaan korosti viihteellisyyttä Ylen asiallisuuden vastapainona. Samalla myös televisuaalisuuden merkitys korostui, kun kotimaisten ohjelmien piti alkaa kilpailla katsojista taivaskanavien kanssa. Elokuvasa ja televisiossa kierrätettiin sisältöjä, kun esimerkiksi Uuno- ja Pekko-elokuvia pilkottiin ja esitettiin sarjamuodossa kuvaruudussa.

Tutkimukseni empiirinen aineisto koostuu erilaisten lajityyppien edustajista. Olen halunnut käyttää rinnakkain elokuva- ja televisioaineistoja. Halusin kuvata sitä, miten populaarikulttuuri ja viihde käsittelevät ajankohtaisia poliittisia ja yhteiskunnallisia ilmiöitä. Tähän yhtä mediaa laajempi aineisto vastaa mielestäni paremmin. On kuitenkin hyvä käydä läpi myös aineistojen erilaisia piirteitä. Uuno Turhapurot ja Pekko Aikamiespojat ovat koko illan elokuvia. *Frank Pappa Show* on televisiolle luotu spin off -sarja ja talk show -parodia. Lapinlahden Linnut -ryhmän sketsisarjat ovat perinteistä sketsiviihdeä, jossa musiikilla on tärkeä rooli. Lama-ajan tausta soveltuu kaikkiin mainittuihin omalla tavallaan. Pekot ja Uunot asettuvat suomalaisessa perinteessä samalle jatkumolle Lapatossun ja Pekan ja Pätjän kaltaisten hahmojen kanssa. Myös rillumarein kaikuja voi nähdä näissä elokuvissa. Kun Pekot ja Uunot tässä mielessä kytkeytyvät menneeseen, Lapinlahden Linnut ja *Frank Pappa Show* kytkeytyvät aikansa moderniin kaupunkikulttuuriin. *Frank Pappa Show'ta* voi pitää jopa esikuvana nykyajan notkealle meemikulttuurille ja *Noin viikon uutisten* kaltaisille satiiriohjelmille.

Kuva 1. Heimo "Holle" Holopaisen ajankohtaisviihdeohjelma *Frank Pappa Show* (1991–1994) koetteli paitsi faktaa ja fiktion myös hyvän maun rajoja. Kuva: MTV Oy.

Työtä ja sen vastakuvaa työttömyyttä käsiteltiin 1990-luvun suomalaisessa kulttuurissa pitkälti miesten kautta, ja siksi myös miesten kuvausten käsittely nousi keskeiseksi teemaksi tässä väitöskirjassa. 1990-luvun viihdeohjelmat ja elokuvat ovat myös pääosin miesten tekemiä. Miehet ovat perinteisesti edustaneet suomalaisessa näytelmäelokuvassa vapautta ja naiset järjestystä. Samalla tavoin myös tämän tutkimuksen komediaelokuvissa Uuno Turhapuro ja Pekko Aikamiespoika toimivat viettien varassa ja hahmoja voi siksi tarkastella vapauden symboleina. Pekon mielitietty Pipsa ja Uunon vaimo Elisabet ovat järjen ja järjestyksen merkkejä elokuvissa, joissa joutilaat miehet vaeltavat pitkin maailmaa miesyhteisöjensä kanssa.

Televisio-ohjelmissa maskuliinisuuden ja työnteon suhdetta käsitellään monimutkaisemmin. Lapinlahden lintujen komediarhman televisioon tekemä sketsiviihde nostaa sankareina esiin sellaisia miesten ryhmiä, jotka tosielämässä harvoin esiintyvät sankareina. Työttömät, syrjäytyneet ja kodittomat ovat ryhmän sketsiviihteessä vapauden symboleja, sillä he ovat vapaita työn, perheen ja rahan muodostamasta oravanpyörästä. Tutkimuksessani varsinaista poliittista viihdettä edustaa television poliittinen satiiriohjelma *Frank Pappa Show*. Ajankohtaisena viihdeohjelmana se nosti 1990-luvun talouslaman ja sen seuraukset erääksi kasvottomaksi päähenkilökseen. Viikoittain tehtynä ohjelmana sarja kykeni kommentoimaan laman vaikutuksia ajantasaisesti ja se vaikutti näin lamasta katsojille syntyneisiin mielikuviin.

Olen tutkinut sitä, miten lama-aika näkyi erilaisissa viihdesisällöissä. Näkökulmani lisää ymmärrystä kulttuurista siinä toimivien yhteisenä viitekehystenä, jonka ulkopuolelle ei voi astua. 1990-luvun lama-aika näkyi kaikkialla, myös viihteessä. Tutkimukseni osoittaa, että yhteiskunnallisia teemoja käsitellään myös muissa aineistoissa kuin sellaisissa, jotka automaattisesti mielletään yhteiskunnallisiksi.

Suomalainen populaari komedia on perinteisesti asemoinut itsensä oppositioon. Reino Helismaan ja Spede Pasasen kaltaiset tekijät ovat rakentaneet itsestään kulttuuripopulistista käsitystä, jossa he tekijöinä edustavat kansan syvien rivien makua. Vastakuvaksi tälle on täytynyt rakentaa mielikuva kulttuurielitistä, jonka kuvitteellista makua tekijät reflektoivat elokuvien maailmassa. Komediaelokuvien maailmankuvaa voi jossain määrin pitää agraaripopulistisena, sillä elokuvat pitävät sisällään ajatuksen, että kansa tietää paremmin ja maalle sopivin johtaja on tavallinen ihminen, kuten Uuno Turhapuro. 1990-luvun kansankomedian voi nähdä keinona kanavoida samaa sosiaalista ahdistusta, joka liikuttaa myös nykyisiä poliittisia populistisia liikkeitä.

Uuno Turhapuro -elokuvat kommentoivat yhteiskunnallisia teemoja populistiseen tyyliin ja 1990-luvun kaksi presidenttiparodiaa ovat ensimmäisiä suomalaisia komedioita, joissa vitsaillaan presidentti-instituution kustannuksella. Tämä kertoo muuttuvasta suhtautumisesta Urho Kekkosen pitkään presidenttikauteen. Pekko Aikamiespoika -elokuvien tärkein merkitys lama-ajan kannalta on tapa kuvata työttömiä ja joutilaita miehiä positiivisesti ja näyttää heidät tärkeinä osina omaa yhteisöään. Koivusalon Pekko-kuvaukset ovat kuin aikuisten satuja, jossa lama on kaukainen ja jossain muualla vaikuttava ilmiö. Myös tämän tietoisien epäyhteiskunnallisuuden voi nähdä reaktionä painostavaan lamaan.

Televisiossa Lapinlahden Lintujen ja *Frank Pappa Show'n* komediallisuus nousee eurooppalaisesta, urbaanista maailmankuvasta, jossa tärkeä elementti on 1980-luvun ”rock-sukupolven” ironinen kapina. Tämä postmoderni ironia kyseenalaistaa vallitsevat olosuhteet osoittamalla, että lähes kaikesta on mahdollista tehdä komediaa. Tällaisena se kiinnittyy myös karnevalistiseen perinteeseen. Luomalla ensin komediallisen kaaoksen voivat tekijät komediassaan yhdistää todellisuuden palaset uudelleen ja tarjota näin katsojille uudenlaisen tulkinnan siitä, millainen maailma on. *Frank Pappa Show'n* yhteiskuntakriittisyys ja poliittisuus on selvästi nähtävissä ja se on sisäänrakennettu myös poliittisen viihteen formaattiin.

Kuva 2. Vasemmalta oikealle vastaväittäjä Jukka Kortti, kustos Hannu Salmi ja väittelijä Noora Kallioniemi. Kuva: Sami Hantula.

Lapinlahden Lintujen sketsiviihde kommentoi lamaa erityisesti suhteessa huono-onnisten miesten kuvauksiin. *Frank Pappa Show'n* tavoin myös tämä komediasarja nostaa esiin yhteiskunnallisia teemoja ja niitä kommentoidaan myös lauluissa. Aineistoissa on nähtävissä jaottelu, jossa viihde-elokuvat edustavat epämääräisempää lama-ajan kommentointia ja televisio-ohjelmat kommentoivat aihepiirejä suoraan. Tämä selittyy medioiden eroilla, sillä televisio on nopeatahtisempi viestin kuin elokuva. Samoin elokuvan ja television erilaiset kerronnan tavat vaikuttavat siihen, miten lamaa käsiteltiin. Eroja on myös välineen sisäisissä genreissä: talk show -ohjelma kommentoi ympäröivää todellisuutta eri tavoin kuin musiikkipitoinen sketsiviihdeohjelma.

Yhteiskunnallisuus korostuu nimenomaan lama-ajan viihteessä. Nousukauden satiiri etsii kohteensa laajemmin politiikan ja yhteiskunnallisten keskustelujen ulkopuolelta. Audiovisuaalinen komediaviihde osallistui 1990-luvun lama-ajan yhteiskunnalliseen keskusteluun. Elokuvat ja televisio-ohjelmat rakensivat kansalaisten ymmärrystä politiikasta ja lama-ajan tilanteesta, mutta samalla komediaviihde tarjosi henkisen pakopaikan ankarassa lamassa.

1990-luvun lama-aika ja sitä seurannut massatyöttömyys toivat julkiseen keskusteluun puhettavan, jossa työttömyyden syitä etsittiin työttömästä itsestään. Tämän vastakuvana suomalaisen elokuvan ja television työttömät ja joutilaat miehet eivät olleet reppanoita, vaan oman elämänsä aktiivisia toimijoita ja yhteisönsä pidettyjä jäseniä. Joutilaisuus on perinteisesti ollut yläluokalle varattu etuoikeus. Työtön ei ole saanut olla joutilas, vaan hänen velvollisuudekseen on nähty pyrkimys nousta kuvittelusta kurjuudesta kovan työn kautta yhteiskunnan tuottavaksi osaksi. Suomalainen lama-ajan komediaviihde haastoi tämän käsityksen.

Kotimaisen elokuvan työttömät ja joutilaat miehet elävät todeksi sananlaskua ”tyhmä paljon työtä tekee, viisas pääsee vähemmällä”. Uuno Turhapuron ja Pekko Aikamiespojan kaltaiset kotimaisen

viihteen hahmot ovat tehneet työn välttelystä taiteenlajin. Joutilaisuus näyttäytyy suomalaisessa komediaelokuvassa positiivisena asiana. Ilmiössä on yhtymäkohtia myös nykyiseen kulttuuriin, jossa ovat nousussa työelämän vaativuutta haastavat liikkeet, kuten *quiet quitting*, jossa kieltäydytään tekemästä ylimääräisiä töitä. Voikin ajatella, että suomalaisen komediaelokuvan Uno Turhapuro ja Pekko Aikamiespoika olivat downgreidaajia, innovaattoreita ja hygieenijöitä ennen kuin termejä oli keksittykään.

Tämä tutkimus tarkastelee taloudellista kriisiä populaarikulttuurin aineistojen kautta ja laajentaa käsitystä poliittisen keskustelun kentästä. Viihteelliset elokuvat ja televisio-ohjelmat tarjoavat katsojille välineitä käsitellä ajankohtaisia aiheita ja poliittisia tapahtumia. Suositut elokuvat ja televisio-ohjelmat ovat merkittävä osa kansalaisten arkisten poliittisten ja yhteiskunnallisten käsitysten syntyä. Näin ne osallistuvat yhteiskunnalliseen keskusteluun.

FM Noora Kallioniemen kulttuurihistorian väitöskirja ”Armotonta menoa! Työttömät ja joutilaat miehet 1990-luvun lama-ajan suomalaisessa komediavihteessä” tarkastettiin Turun yliopistossa lauantaina 19.11.2022. Vastaväittäjänä toimii dosentti Jukka Kortti Helsingin yliopistosta ja kustoksena professori Hannu Salmi Turun yliopistosta.

Väitöskirja on julkaistu sähköisenä. Julkaisun pysyvä osoite on <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-8968-3>.